

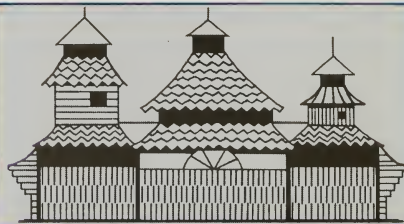
ЗАМІТКИ ЕТНОГРАФІЧНІ З УГОРСЬКОЇ РУСИ.

Написав Юрій Житкович.

EX
LIB
RIS

PAUL R. MAGOCSI

ЗАМІТКИ ЕТНОГРАФІЧНІ З УГОРСЬКОЇ РУСИ.

Написав Юрий Жаткович.

Поділ угорських Русинів.

Русинів угорських можна ділити по тому, де живуть, яким говором говорять і які ріжницї в звичаях мають. Бідерман ділячи їх по місци замешканя, розрізняє дві полоси. Той поділ однакож не зовсім точний, бо обі полоси тягнуть ся не лиш через Марамарошську, Берегську і Унгварську вармедь¹⁾, але також через Земплинську, Шариську і Спішську Ріжниця між жителями гір і рівнин на перший погляд впаде в очи. Однакож хто добре приглянесь житю Русинів, побачить, що між тими двома полосами є ще й третя, що сполучує в собі ріжницї двох перших; она займає середню часть руської землі і є о много меньша так від північної, як полудневої. Найчастійші її типи виступають в округах Саявськїм і Березницькїм.

Ті Русини, що живуть на рівнині, звать північних своїх братів Верховинцями. Ті, що живуть в середній полосі, сердять ся коли їх звати Верховинцями, а то тому, що самі Верховинці прозивають їх Бляхами або Дичками. Бляхами прозивають їх тому, що курять з таких піп²⁾, котрі до половини обвиті бляхою; Дичками знов тому, що они часто голодують і часто лиш дикими грушками живють ся. Жителі північної і середної полоси не дуже симпатизують з собою, бо уважають себе з осібна за дуже мудрих, а сусідів за дуже дурних.

Жителів полудневої полоси звать Долішняками, частійшеж Намуляками, тому що вода з гір на їх рівнину наносить багато гною і чорнозему.

Найліпше дасть ся розрізнити сей поділ на полоси по тім, що де родить ся; в полуд. пол. родить ся озиме жито і пшениця; в серед. пол. родить ся лиш яре жито і пшениця — головний продукт жителів сеї полоси становить тенґериця (кукуруза); в північній же полосі дуже рідко можна здібатись з ярим житом і пшеницею, з тенґерицию зовсім ні, а головний продукт становить там овес.

¹⁾ Сл. мад: округ, комітат; ²⁾ люлька.

Що до говору то ділять Русинів на Лемків і Лишаків. Лишаки живуть лиш в Марамороши і в тих селах Берегської і Угочанської вармеди, що сусіднують з Мараморошом. Решта Русинів належать до Лемків, котрих проте багато більше. Лишаки уважають себе за ліпших від Лемків і поглядають на них згорда. Що до говору можна ще й поділити Русинів по тому, як виговорюють корінну букву „о“. Верховинці виговорюють її як *i* пр. кінь, піц, міст; жителі полудневої полоси Мараморошської і Унгварської вармеди, дальше жителі Угочанської вармеди виговорюють ту букву як „у“, пр. кунь, пуц, муст; жителі дальшої части полудневої полоси і середньої Берегської вармеди виговорюють її як німецьке „ü“, пр. пїц, кїнь, мїст; вкінці ті Русини, що живуть коло Словаків, виговорюють ту букву зовсім чисто, отже: конь, поп, мост. Слово „що“ виговорюють також не однаково; в Марамороши і майже в цілій північній полосі кажуть „що“; в Угочанській вармеди і Берегській середньої і полудневої полоси кажуть „што“; в иньших місцях кажуть то „шо“, то „со“.

Русини підлягають впливови ріжних сусідних народів і приймають від них не лиш дещо з мови, носі, але і з звичаїв. Вплив мадярський найбільше видний в полудневій полосі Угочанської, Берегської, Унгварської і Земплинської вармеди. Вплив волоський найліпше видний в східній части Марамороша і Угочанської вармеди. Вплив словацький найбільше видний в Шарішській і Спішській вармеди.

Звідки угорські Русини діставали церковні книги?

По церквах угорських Русинів ще нині можна бачити багато писаних книг. Звідкиж они брали ся? Писали їх вандрівні писарі, про котрих ще нині задержала ся память між народом. Писарів тих прозивано чорнокнижниками, а то від чорної книги, яку завігди такі писарі з собою носили; з тої книги робили они відписи, що по селах зіставили. Були они або черцями, що поутікали з монастирів, або сьвітськими людьми, що набрались більшої науки в монастирях.

Коли такий чорнокнижник зайшов у село, відшукував наперед куратора (старшого брата) або бирова (війта), бо знав, що їх громада слушає і що лиш при їх помочи може щось осягнути. Коли церкви треба було якої книги, тоді на просьбу чорнокнижника скликував бирів або куратор громаду, розповідав, про що її скликав і звідав чорнокнижника, щоби хотів за свою роботу. Чорнокнижник просив вперед, щоби оселя мав у бирова або куратора і щоби там по очереди приносили їсти в села. За тим просив трохи готових грошій, а надто тенґериці, крумплів¹⁾,

¹⁾ Каргофлі, бараболі.

вівса, ягняти, цаяти, причім міркував завсїгди, що громада найлекше могла би дати. Коли по довгій спірці полагодили ся і за квартиру і за платню, пили могорич і другого дня забирав ся чорнокнижник до роботи. Що такий чорнокнижник був все освіченим чоловіком, а надто сьвітовиком, то все умів легковірність людей для свого хісна використати. Він розказував, що може з книжок виявити, що було і що буде, а селянин вірив і попавши в який клопіт зараз удавав ся до чорнокнижника на пораду, котрої уділяв чорнокнижник, річ природна, не за дармо. Приміром сього послужить така казка¹⁾.

Раз еден чорнокнижник прийшов понад вечір до села і пішов до бирова, аби у нього на ніч припросив ся. Бирова не було дома, пішов на вошар²⁾, а молода бирівка³⁾ нехотїла чорнокнижника прїяти і лиш на велику просьбу полївила⁴⁾, аби уклав ся на оборіг спати. Но голодного чорнокнижника ни імав сон, бо як кажуть, і циганин, докіль голоден бив,⁵⁾ сїм раз молив ся, а не годен бив уснути; якже наїв ся, серек першої молитви уснув. Та за то добре було му видїти, што ся дїє у хижі. А бирівка дуже добре діло стрїла, бо іспекла курицю, принесла із коршми паленку⁶⁾ і білий колач і вшитко⁷⁾ розклала на застелений стіл. Чорнокнижник побожив би бив ся, ож⁸⁾ бирівка газду собі чекать із сими лякітками і ледви чекав, оби бирів прийшов домів і оби так і він повечеряв із бировом. Не довго било му чекати, бо у малий час учув, ож кось у карбач⁹⁾ лускать і увидїв, ож віз повертать у двір. Пуд сим часом чорнокнижник глипнув раз ід хижі, бо чудовав ся, ож бирівка ни біжить оперед газди собі. Но што увидїв? Бирівка пильно запрятала¹⁰⁾ вечерю, загасила сьвітло і легла на постіль. Як бирів привязав воли у стайни, хотїв іти до хижі, але та була замкнена. Аж на великоє дурканя¹¹⁾ і гоїкканя утворила бирівка двері, а сердитого газду тим утихомрила, ож она цілий день наробила ся і так на перший сон твердо уснула. Чорнокнижник онь¹²⁾ тепер упознав, ож яка бирівка челядина і за ото ізлїз із оборога, зайшов до хижі і як ся чесно поклонив, просив бирова, оби го прияв на ніч. Бирів сердечно прияв чорнокнижника і оби указав честь гїстю, а разом і сам погодовав ся, просив вечерю ут жони. Но жона ото сказала, ож іще не днесь не чекала го із далекого вароша¹³⁾ і окрім хлїба нич му ни годна дати на вечерю. На се бирів із смутним лицем ото звїдав ся ут чорнокнижника, ож штови тепер чинити? Чорнокнижник уняв¹⁴⁾ із пуд плеча книжку і каже газдї: Но утворїть книгу, ота ачей повість нам дашто. Бирів узяв у руки іглу, зажмурич очи і задїв іглу у книжку. Чорнокнижник утворив книжку і ото учитав із неї, ож на постели пуд заголовком¹⁵⁾ паленка має бити. Так і било, бо бирів уняв із

¹⁾ В поданій низше казці заховано мову записи; ²⁾ торг, ярмарок; ³⁾ вїйтиха; ⁴⁾ дозволити; ⁵⁾ був; ⁶⁾ горівку; ⁷⁾ всьо; ⁸⁾ що; ⁹⁾ батїг; ¹⁰⁾ сховала; ¹¹⁾ гримїт; ¹²⁾ доперва; ¹³⁾ міста; ¹⁴⁾ виймив; ¹⁵⁾ подушкою.

пуд заголовка паленку. Но, каже, чорнокнижник, тричі треба утворити книжку; та задійте іще раз іглу. На сїм другім місті ото учитав чорнокнижник, ож на полиці колач має бити. І правда, бирів ізняв білий колач із полиці. На третій раз ото говорила книжка, ож на печи є пуд цївков¹⁾ куриця печена; і так било. Бирів хотяй чудовав ся, ож яку правду му учитав чорнокнижник, однакож упознав фіглі жінки і за ото еше перед вечерьов читаво²⁾ набив бирівку.

Про всякі фіглі чорнокнижників прозивають Русини і нині чорнокнижником такого чоловіка, що грамотний, але разом і скрутий є.

Народний календар.

Русини угорські числять час не по календарю, принятім інтелігенцією, а по більшим сьвятам, які припадають в році. Вихідною точкою єсть Новий Рік.

На первий день року припадає Обрізаніє Господа і память св. Василя Вел. Русин „Васільом“ зове сесь день і так його лиш і упознає. Гізди кажуть, що коли на Василя у ночи ясно і звїздяно, багато буде гороху і ягодів. Коли на Василя твєрдий мѳроз упаде, дуже уродить ся садѳвина.

У шість днів є Богоявленіє, зване Водѳці, коли по чину східної церкви буває велике водосьвятіє або у церкві, або де мож, на ріці, потоці. Сперед Водѳці є Бабин вечір, коли цілий день нич не слѳбідно їсти, лиш у вечір пієну страву. Коли водосьвятіє на ріці або потоці скінчить ся, то майже всі миють ся у сьвяченій воді, а місцями і купають ся, щоби через рік сьвіжі і здорові були. На водосьвятіє із кожної хижі несуть воду у склянці, котру потому дома „твердо сокотять“ і в нужді уживають. На Водѳці і на другий та третій день сьвященник ходить по селу і сьвятить хижі, при чім вірники³⁾, котрі се дуже люблять, дарують зерно, гриби, оріхи, яйця, прядиво або гроші сьвященнику за його труд.

Ніч на Водѳці є одна із тих ночей, коли Русини найбільше ворожать, пр. щоби худоба плодила ся, щоби корови багато молока давали і иц. Як на Водѳці велика студінь, тогди добрий рік буде.

24 сїчня є день преподобної Ксені. Народ говорить, що: яка Ксеня, така ярь.

Народ вірує, що зима тричи стрічає ся із літом, т. є. 2 лютого, на Стрітєнє, 9 марта, на Сорок сьвятих і 25 марта на Благвіщенє, коли літо зовсім переможе зиму.

¹⁾ Комином, бовдуром; ²⁾ порядно; ³⁾ парохіяни.

За Стрітене кажуть, що коли на Стрітене когут не пе воду із волового слїду, віл не буде пастись на Юра. Коли на Стрітене сніг рано паде, ране сїяня буде добре; коли із полудня паде, пізнійше сїяня удасть ся, а коли лиш із вечеру паде, пізне сїяня буде добре.

1 марта день Євдокії, „Дотї“. Як на Дотю дощ паде, мокрий буде рік, а як сніг паде, багато буде садовини.

На Сорок святих треба росаду сїяти, хоть би і сніг треба було мести із землі.

17 марта Теплою Олекси. Хто на Сорок святих не посїяв росаду, той тепер має сїяти. На Теплою Олекси пускають у первий раз пчоли.

25 марта — Благовіщенє — його Русин за найбільше сьвято держить. Із сього дня дуже багато віщують, яка буде гóдина¹⁾ через рік і як ся хлїб уродить. Містами лиш на Благовіщенє пускають пчоли. Яка гóдина на Благовіщенє, така буде на великдень. Як Благовіщенє на пісний день припадає, тісний²⁾ рік буде. На Благовіщенє починає кукати зозуля і лізе гадина із землі. За кілько днів сьнівають жаби сперед Благовіщеня, за тільки будуть мовчати по Благовіщеню, себ то за тільки днів буде мороз.

За Благовіщенєм по рядови приходить Великдень. Мож сьміло казати, що Великдень у Русина є празник празників: Великдень для Русина середина року, до Великодня ладить ся довго, Великодня чекає нетерпеливо. Ще здалека говорять про те, у кілько тижнів буде Великдень. Коли зайде говіне, перша і найбільша жура у кожного газди, як йому стягнути ся на паску. У північній, а по части і в середній полові ще і тепер печуть паску із ярої пшениці або жита; на полудневій полові уже би ганьба була, коли би муки на паску не куплено в бовті³⁾.

Коли Великдень приближує ся, всі змагають ся сповнити 4 заповідь церковну. В полудневій і середній полові ледви найде ся 2—3 челяди у селі, що зістали б на великдень без сповіди, але у північній полові, особливо же у Марамороши, ледви сповідає ся $\frac{1}{3}$ часть села сперед Великодня. Уперед сповідає ся молодїж, потому жони, а на кінці мужчини. Біла челядь найліпше любить сповідати ся на цвїтну неділю, а мужчини на живний четвер і на великодну суботу, а то тому, щоби біла челядь цвїла у здоровю через рік, а мужчини щоби з чистим серцем могли їсти паску.

Живний четвер за такий день держать, коли ворожка і забобони мають найбільшу силу. На живний четвер звикли телята і поросята коршати, бо вірують, що на сесь день різана рана скоро і легко гоїть ся.

Коли у єдній хижі більше газдинь живе, то одна із них уже на живний четвер пече паску собі, бо в п'ятницю, яко в сьвято, не можна.

1) Погода; 2) підлий, лихий; 3) склепї.

Доперва вечером в п'ятницю розчиняє друга. В північній полосі ще і тепер кладуть простий квас у паску, в середній же і полудневій дріжджі. Мож казати, що паску печи — є найважніше діло у році для г'аздині, бо з того, як вона вдасть ся, робить собі висновки г'аздиня про долю домашньої челяди. Тому можемо подумати, із яким страхом місяць у суботу на зорях г'аздиня паску, в'аляє і пече її. Паску так в'аляють, що ціле тісто, котре важить 20—25 к'ільо, виберуть у деревляну, поспану мукою, т'яльку і доті т'яльку трясуть, докіль тісто не возьме на себе її форму. Коли тісто викисне, маст'ять його по верху жовтком і кладуть на нього, также з тіста, вінок, що має по середині хрест. У тісто окрім води і соли кладуть лиш мало бібків і г'воздків. Для того, щоби паску виваляти і у шіч веречи, двоє дужих челядїй треба так, що се на многих містах сам г'азда чинить із жоною. Кожда г'аздиня хотіла би, щоби її паска була найбільша у селі; тому дуже часто розвалюють челюсти у печи, щоби паска умістила ся, і тому дуже рідко спече ся добре паска. Коли її виймуть із печі, кладуть на стіл і прикривають білим обрусом, щоби кождий видів, як до раня спекла г'аздиня паску. Із того тіста, що зістане від паски у кориті, пекуть малі перепічки жебракам. Угля і попіл із під паски окреме вибирають і висипають на грядки із росадою.

На угорській Руси Воскресене у самій півночі або мало пізнійше буває і до сеї відправи хіба лиш дрібні діти укладуть ся спати. Біла челядь дома ладить те, що „пуд паску“ прийде, себ то як найбільше яєць варених, солонни, масла, сира від коров, овець або кіз, пікниць (ковбас), ш'овдарів (шинок) вужених, курей печених і др. Але тільки всячипи лиш добрі г'азди кладуть під паску, а иньші вдоволять ся, коли які яйця, мало солонни і сира годні собі дістати. Окреме має паску не лиш кожда фамілія, але й кожде таке челяд'ня, що не має своєї фамілії пр. жидівські слуги і служниці, жебраки, старі леґіні¹⁾ і дівки. Поки біла челядь дома ладить речі під паску, кінчать свої звичайні, суботні діла, як: купає діти, ладить убране, варить їсти на неділю — дотіль хлонці і леґіні кладуть коло церкви огонь, провад'ять побожні бесіди, а письменні в церкві сперед плащениці з дяком і старшими г'аздами Діян'ія читають.

Як у первий раз ударять у дзвін, біла челядь у празничнім убраню пілує до церкви. Коли вийдуть із церкви, полягають, по дуже мало сплять, бо уже на зорях веї із церкви ідуть із паскамп. А що с'вященник добре знає, що й мала дітпина не їсть дотіль нич, докіль не укусить с'вяченої паски, тому змагає ся чим скорше відслужити службу і посвятити паски. Право нести паску із церкви, приходить г'азді, а як

¹⁾ Парубки.

такого нема, найстаршому мушціні у фамілії, і той несе її в чистім, білім обрусї на плечах: иньші речі, „пуд паску“, несе газдня або її дівка, звичайно у тьляці. Коло церкви стають у два ряди з пасками, а на кожду паску кладуть воскову свічку, запалену. Поки служба стоїть, куратор збирає для свьятика за посвятичене містами яйця, містами перепічки, містами кілька крейцарів. Підчас служби ро дають жебракам перепічки, яйця і другі речі. Тому, що сесь день такий, коли кожда душа, котра лиш кинути ся годна, іде до церкви, і то навіть така, що про якусь причину цілий рік не була у церкві — можемо знати, що не лиш сама церков, а і двір церкви битком набитий людьми. Ледви дав свьятик благословене, коло церкви повстане такий гомот, ніби люди від якої погібели хотіли утікати, а то тому, бо Русин вірує, що чим скорше прийде домів із паскою, тим лінше буде йому вести ся цілий рік, і тому кождий випередити хоче другого. Коли прийдуть домів, газда начне паску і кождому виріже із неї читавий дараб¹⁾, до котрого кожде дістане свою часть і із других свьачених речій. Коли уже попоїли свьаченого, з котрого кригітя²⁾ сиплють на грядки у городци, тогди імуть ся до вареної страви, особлиож до солодкого, пареного молока. Потім старша челядь ляже мало відпочати, а молодіж ізбере ся коло церкви, де забавляють ся до вечірні. Меньші діти бавлять ся писанками, що у великодну пятницю фарбили; дівки імають „котика“ і „блишку“; легіні і молодші газди „желізницю“ правлять. Хлопці на Великдень люблять на дзвіници сидіти, бо всякий раз у всі дзвони треба дзвонити; містами від рана до вечера неперестанно дзвонять. Як красний час служить на Великдень, то через всі три дни не лиш молодіж, а і старша челядь збуває час коло церкви.

Хотяй мясна страва дуже потрібує води, однако многі на первий день Великодня зовсім не пють води, бо вірують, що хто на сесь день не пє воду, той у літі на роботі не буде мати жажди. Многі вірують — хотяй того не чинять — що хто на Великдень до повечірні нич не їсть, той увидить у церкві, котра жона босурканя³⁾, бо на голові буде мати свої речі.

Русини всюди поливають ся, але з тою ріжницею, що містома не на Великдень то чинять, а на Юра. Мало де держать той закон, що мужчинам лиш вільно на другий день білу челядь поливати, а на третій день має біла челядь поливати мужчин. Близ коло Мадярів і Товтів, мож казати, що по панськи поливають ся; на тих містах ідуть легіні ровтами⁴⁾ там, де є дівка, і як ся мало помочили, дістають гостину. По иньших містах мужчини так пілють дівку або жону, де її допадуть, що потім не дуже їх просять до гостини.

1) Кусень, шмат; 2) кришки, дробинки; 3) чарівниця; 4) громадами.

Із паскою так обладують під сьвятками, щоби із неї і на Томшну неділю обстало раз їсти. Вінок і хрест ізрізують із паски і ховають, а як худобина поболіє ся, дають із них мало їсти або курять її ними.

На Юра наймають челядь, чинять контракти і виплачують гроші. Коли на Юра вороги годні сховати ся у житі, добрий рік буде. Коли на Юра дощ паде, не буде сіна. Коли на Юра рано велика роса упаде, овес не уродить ся; коли мороз або сніг упаде, багато буде вівса, гречки і проса. На Юра звикли череду гнати у первий раз на поле.

На Марків день, 25 цьвітня, перестають морози бути; тому до сього дня ні вівці не стрижуть, ні крехкі речі не садять, пр. пасулю, дині, огірки. Тому каже приповідка: А чей і на Марків день будеш у холошнях ходити! хотяй друга знов каже: До сьвятого Духа, не лишай ся кожуха. Як на Марка у день ясно, а у ночі зьвіздно, добрий рік буде.

На Івана Богослова — 8 мая — ото Русин каже: Ко по Богослову сїє, тот не варт доброго слова. Однакж в полудневій полосі того держать, що до Константина — 21 мая — добре гречку сїяти.

Як 11 мая, на Марії, дощ паде, за 40 днів буде палати. — Сим часом припадає „Ознесїя“, до котрого дня змагають ся висповідати ся ті, що на Великдень не могли того учинити.

Хотяй п'ятниця русальна не є сьвято, однакож мало де робять у сесь день, а місто того на зарані, коли ще і потята¹⁾ не сьпівають, збирають на ворожки і на ліки всяке коріне і зіля, бо вірують, що лиш те коріня і зіля має силу, котре на сесь день збираєть ся.

У русальну суботу не лиш саму хижу, а і двір і стайні обвішають зеленими галузями, що аж у тиждень збирають і палять. На многих містах на сьвяту неділю звикли сьвятити царину; на иньших сьвятять тогди, коли посіють усю ярину.

Вівторок русальний не є сьвято, однакож по полю люди нич не сьміють робити так, як на девятий четвер по Великодни, коли пап'їжі²⁾ обходять Боже Тіло, бо того держать, що хто на сї два дни на полю робив би, буря і град збили би йому царину.

Як на Федора — 8 червня — гремить, не буде сухий час у кісьбі.

На Кирила — 9 червня — починає ся по правді літо.

До Аграфини — 20 червня — не здорово купати ся.

В Іван день — 24 червня — звикли челядь наймати, контракти чинити, гроші виплачувати ті, що не учинили того на Юря. До Іван дня не слобідно яблука їсти, а по Іван дню не слобідно капусту копати, бо покилавіє. Як на Іван-день гремить, не буде ліскових ор'їхів.

¹⁾ Птиці; ²⁾ римо-католики.

На Петра - 29 червня — приповідка каже: По Петрі двір пустий, а поле густе.

На Іля — 20 липня — кінець літа; тому до Іля треба сіно зібрати бо: До Іля сіно і пуд корчом схне, а по Ілю і на корчи не хоче схнути. Іля починає жнива і кінчить літо. На Іля до полудня літо, а по полудню вже осінь.

На Палія — 27 липня — не роблять із сіном, бо оно би худобі хибило.

На Маковія — 1 серпня — буває мале або літне водосьвяте у церкві, коли із кожної хижі несуть корчажку обо товканку із водою, а на корчажці або товкані навязують косиці, мало соли, головки маку і чоснику. Сі посьвячені речі дають так худобі, як і челяди, коли нагло похворіє.

На Велику Богородицю — 15 серпня — починає ся бабине літо. Яка година є на Велику Богородицю, така буде через цілу осінь. Лиш ті огірки будуть добрі, що по Великій Богородиці закладують ся на зиму.

На Главосіки — 29 серпня — не мож їсти такого, що голову має пр. капусту, салату, чосник.

8 вересня — Мала Богородиця. Як зима тричи стрічає ся з літом, так і літо тричи стрічає ся з осінню. Перве стрітенє буває на Тому — як на горі лежить яке місто, або на Іля, або на Велику Богородицю; друге стрітенє є на Малу Богородицю, а третє 11 вересня, на Федю, коли кажуть: Амінь уже літови.

На „Здвиги“ — 14 вересня — ховають ся гади у землю і починають ся капустяні вечери, бо лиш та буде добра капуста, котру по сьому кладуть у гордів (бочку).

На Микити — 15 вересня — є день гусий, бо від сього дня починають дикі гуси брати ся домів. На Микити стрижуть ярки.

На Теклі — 24 вересня — починають ся „замолотки“, себто починає ся молотити овес, що в північній полосі лиш у сім часі дожинають.

На Калістрата — 27 вересня — ховають на зиму пчолы.

На Покрови — 1 жовтня — „перве зазимя“, бо в північній полосі того держать, що як на Покрови не прикриє сніг землю, не прикриє і на Різдо. Коли журавлі до Покрів ідуть долів, скоро настане зима.

Про Якова — 9 жовтня — кажуть, що має принести сніг.

Митро — 21 жовтня — є для осени такий день, як Юрий на яри, а Іван-день для літа. „Кидь Митро голий (не має снігу) — і Велик-день такий буде.

На Кузьми і Дамяна — 1 падолиста — приповідка каже: Кидь¹⁾ Кузьма і Дамян, закує, Михайло розкує (роз. лід.).

На Михайла — 8 падолиста — також такий знаменитий день, як Митра або Юря. „Кидь на Михайла ясно, на другий рік много сіна буде“. „Кидь хмарно — літо студене і мокре буде“. „Кидь Михась закує Микола розкує“.

На Онуфрія — 9 падолиста — стає зима на ноги.

„Кидь на Віктора — 11 падол. — дощ паде, за два тижні мягко буде“.

На Матія — 15 падол. — починає земля у-дну²⁾ пріти.

Який день на Романа — 18 падол. — така буде ціла зима.

Як сперед 21 падолиста велика студінь бє, на Введенє певно помякне.

На Якова мученика — 27 падол. — кажуть, що: „Кидь Яков закує, Микула розкує“.

Сперед 30 падолиста, Андрія — у вечері багато дівки ворожать, щоби дізнались, чи віддадуть ся у мясниці. Май³⁾ часто так ворожать, що у вечері коноплі сіють по двору, і гатьми волочать, при чім пригворюють: „Андрію, Андрію, коноплі ти сію: Дай ми, Боже, знати, з ким їх буду брати“. Гаті на ніч кладуть під голову і котрий приснить ся їм легінь, за того ся віддадуть.

На Варвари — 4 грудня — (так само на Сави, Амвровія і Зосима) хотяй то не суть сьвята — не прядуть і не тчуть. „Варвара день урвала, ніч приточила“.

Коли до Миколи — 6 грудня — не упав сніг, то „Микола потрясе бородою“. Яка є година на Миколи, така буде і на Різдро.

На Ігната — 20 грудня — ріжуть свині, щоби черваки не вергли ся у солонину.

25 грудня — Різдро. До нього вже задалегідь готовлять ся, особливо молодіж, що стараєсь як найбільше виучитись колядок. Сьвятий вечір за той час держать, коли ворожки мають найбільшу силу. На вечерю тогди має бути 7 або 9 потрав, як: пасуля, ленча, горох, печениці, гриби, біб, крумплі і палецята із олійом. На сьвятий вечір пекуть „керечун“, т. є. великий, житиний або тенгеричний хліб, на которого верх силлять мало жита, вівса, тенгеричі, насулі і т. д. А се насія ізріжуть, сховають і часом худобі дають щоби тучна була і плодила ся. Керечун так їдять, щоби до нового року держав. Тістом зпід керечуна правлять хрести на дверях стайні, щоби нечистий дух не годеи шкодити худобі. Сперед вечери до Різдва нагодують худобу і дріблю добре, бо вірують, що тяжкий гріх має той, кого худоба і дрібля на сьвятий вечір

¹⁾ Колив; ²⁾ в середині; ³⁾ дуже.

голодна. Також сперед вечера не лиш землю застелять у хижі сіном або соломою, але і стіл, і лиш по сьому закриють на вечерю. Сіно або солома вістає у хижі до нового року, почім розвішують їх по деревлю, щоби садовина добре ся родила. На многих містах той обичай, що як вийдуть по півночи із церкви, їдять мало страви і лиш так лягають спати. Колядники по вечери пічнуть ходити. За коляду дають переважно тенґеричані перепічки, запрошують до хижі і гостять мало. Колядники зо три дни ходять і велика ганьба є, коли яку хижу обійдуть. Из Ветлегемом¹⁾ лиш близ коло Товтів ходять, а на чистих руських містах лиш за саму чпсту колядку дістають подарунки.

„Кидь на Різдво ясно, добрий рік буде“. „Кидь на Святий вечір звідяно, буде ся худоба добро плодити і много буде гороху“. „Тешлі сьвятка — молочні корови; сьвітлі сьвятка — несучі кури“.

Весіллє.

Думки і гадки кожного народа найліпше можна пізнати при його родинних обходах, в котрих так відбиваєсь дух, звичаї і погляди його.

При жевитьбі Русин проте думає, щоби ся побирали рівні молодята. Се видасть ся може декому сьмішним, однакож оно так буває. Хто має сина, не дозволяє йому брати убогшу дівку від себе, дівці знов виходити за убогшого; такий же гавда, що бирóвв²⁾ або кураторив³⁾, глядять на те, щоби син чи дівка ввійшли в подібну родину. По ряду лиш дівчину часто звикли утокмити сперед свальбою, но у Марамориши є такий звичай, що кілька частий дає отець дівці, тільки має дати і синові. Молодята часто із любви побирають ся, хоч старшина сьому лиш тогди не противна, коли за часть погодить ся. Коли в одній родині є більше хлопців, а лиш одна дівка, тоді отець їх так обладує, щоби хлопці поприставали, а дівці зятя приняв. Коли діти мішані, тогди отець дівки змагаєсь на бік поодавати, а хлопцям невістки приняти, хотяй се часто не удасть ся і в одній хижі живуть і невістки і зяті. Кождий отець змагаєсь, щоби земля хлопцям обстала, а дівкам щоби виплатив часть грішми і худобою. Коли в кого є більше дівок, тоді не позирає він на те, щоби старша віддалась скорше, але дає ту, котру сватають. Лиш у Марамороши не так буває, бо там доки старша дівка не віддасть ся, молодшій, хочби мала їй 20 літ — не свобідно там йти, де сходять ся легіні, щоби котрому не сподобала ся. Тому по других місцевостях дівки віддають ся дуже скоро так, що 20-літню дівку вже за стару держать, а в Марамороши дівки рідко віддають ся до 20 літ. Вірують деякі в те, що ті не можуть бути щасливі, що побирають ся спорід-

¹⁾ Вертепом; ²⁾ був війтом; ³⁾ був старшим братом.

нені. Віймку ту становить сестра помершої жонц, з котрою може шурин побиратись. Леґіні знов чекають, щоби відбути бранку — як котрий відобраний, доки не вийде з війська — і той час женять ся. Однакож Мараморш і ту належить до віймки, бо там можна подибати багато старих леґінів. Саму свадьбу Русини майже всюди однаково відправляють, лиш в дрібницях можна подибати ріжницї в ріжних місцевостях.

Коли отець і мати допозирали, котру дївку мав би їх син брати, тогди висилають старшу свою родачку до її родичів, щоби позвідала, чи віддадуть дївку за їх сина. Коли родичка принесе прихильну відповідь, вибирає леґінь найблизший порзний¹⁾ день і удаєсь з двома або трьома сватами до дївки, де староста скаже вперед слово, а відтак звідує дївку явно, чи хоче йти за його леґіня; коли дївка годить ся, подає леґіньови білий, вишиваний ручник. То „сватанки“, „спросни“ або „токма“. На сватанках дївка пряче ся звичайно в коморі і лиш на велику просьбу старости підходить до столу. Молодятам не яло ся до вінчаня в едно говорити або сходитись. Сватанки кінчать ся тим, що домашній газда змагаєсь по силі погостити леґіня і його сватів, особливож паленкою.

По сьому на другий і третій порзний день родичі і кривні дївчини ідуть до леґіня на обзори. Як молодята живуть в однім селї, то обзори бувають лиш причиною до гостини, як в двох селах, тоді обзори мають глубшу причину, бо там переконають ся, яке то богатство, що його „широкої гортанки і великої бесїди“ староста на сватанках захвалював. Щоби хвальба старости хоч через час мала віру, він робить нераз так, що наведе чужої худоби до стайні леґіня, попривязує і так показує гостям. Коли обзори, а особливо гостина на обзорах полюбила ся старшинї дївки, то на другий день ідуть молодята із старостами, із двома, трома родичами або родичками до попа, піп звідує чого прийшли, складає їх руки праві і благословить, а молодята дають одно другому кистемен (швринку). Місцями бувають „мінянки“ із перстеньми, котрі піп благословить і заставляє молодят, щоби поцілувались. При мінянках правлять також контракти на те, що котре відскочить, мусить заплатити другій сторонї, або на церков 5—10 зл. Коли сякого контракта немає, а одно із молодят відскочить, тоді піп із урядниками вислухає сторони і виновість суд, на котрий кожде мусить пристати.

Від мінянок до вінчанок ходять молодята до попа або дяка на науку. У неділю сперед вінчанок звикли молодята сповідатись і причащатись, та буває і так, що сперед самих вінчанок на службі те чинять. Остатнього держать ся там, де піп забороняє сперед вінчанок напшвати

¹⁾ Скоромний.

ся. Коли молодиця мала яку злу хворобу, то по сповіди каже попови „било ми“ і гадає, що більше не прийде на ню та хвороба.

По мінянках вибере собі молодиця із межі своїх товаришок дві дружки, а молодий із своїх товаришів дружбу. Свашку вибирає собі молодиця із межі старших родичок. Дружба має із молодим ходити гостий кликати. Двома або трьома днями сперед свадьби варять і пекуть в обох хижках. Днём сперед вінчанок пекуть „верчені колачі“ із житньої муки. У молодого пекуть „верченики“ ті, котрі на вінчанки несуть їх на бігарах¹⁾ на плечах (свати). У молоді пекуть лиш сім малих верчеників: оден молодиця несе під плечем на вінчанки, по два, повязані пантликками²⁾, несуть дружки, а по одному під вінчанками держать дружки і дружки в запаленими свічками за плечами молодят.

У вечері сперед вінчанок бувають „гуски“. На гуски лиш жони кличуть, а дівки і легіні самі, непрошені, радо ідуть, щоби ся до волі наіграти³⁾. Коли хотять починати іграти, жони стають у кружок серед хижі і сьпівають:

Починає ся гостина
Ут Тиси до Бискида.
Ко її починає,
Най му Бог помагає
І ти Божа мати
Віночки починати;
І ти божий Крижу
Не обійди нашу хижу.

На свадьбі не сьпівають, а латкають. Латканя у тім розходить ся від простого сьпіваня, що латкань сьпівають тихим і смутним тоном. Тому коли висше наведені слова засьпівають, кажуть люди, що свашки залаткують; тоді молодіж починає іграти (гуляти) і іграє аж до білого дня.

Другого дня рано вийдуть свашки на двір і там сьпівають:

Тихо бояри ідіти,
Обисти явора уломили;
Як го не уломити,
Ні с чого вінки вити.

Тепер ідуть у який близький городець, назбирають зелений барвінок, а коли до хижі вертають, так сьпівають:

Дякуємо, городоньку,
За твою уродоньку;

1) Палицях; 2) стяжками; 3) натанцовати, нагуляти.

Што-сь нам уродив зіле,
Всім людям на весіле.

По сьому покладуть барвінок на верченики, що стоять на столі,
покроплять сьвяченою водою і сьпівають :

Приступи, мамко, ближе,
Як ся віночок жиже;
Ісклади, мамко склатку,
Май на ня добру гатку.

Тепер вють вінки і сьпівають :

Ід горі, сонічко, ід горі,
Вий ся, віночку, скорі... і т. д.

Вють три вінки: оден молодиці, а два дружкам. Коли вінки готові, скинуть їх з одним верчеником на ширинку. Одна свашка, котра на гуни і на заголовці грає, іздіє ширинку на руку; другі стоять около неї; одно держить у руці склянку із паленкою, друге із водою. Доки свашки іграють, мужчини просять від них паленку; та они все їм лиш воду подають. Коли доіграли танок, свашки випють паленку, покладуть вінки на голови молодиці і дружкам і сїдають за стіл гостити ся.

По гостині ставить староста молоду із дружками сперед стола, старшину молодої за стіл, сам стає проти і починає „вінки приказовати“ себто говорити про супружество Якова, молодого Товії і иньших старозавітних, а по части і новозавітних біблійних людей. Коли договорить своє, дає цілувати молодиці вінок. За тим цілує молодиця батьків, сестри, братів, родину і приймає благословенство батьків на колінах. По сьому робить староста палицю хрест на дверях і за ширинку виводить з хижі молодицю, і та межі дружками іде до церкви; за нею йдуть свати, свашки і цигани з музикою.

У молодого не вють вінків, намість того правлять курогов. Беруть довгу, красно вирізану палицю, привязують на ню одну червену, а другу чорну ширинку, а на кінци примцовають між косицями дві віночки. Коли ідуть вінчати ся, дружба несе курогов, а під ньою іде молодий. Коли свадьба молодого хоче до церкви йти, посилає паперед старшого чоловіка до молодиці, щоби дав знати, що час йти вінчатись. Молодий має очікувати молодицю коло церкви. Коли молодицю із двора виводять, сьпівають :

З Богом, Маріко, з Богом,
З божими ангелами,
З твоїми сусідками.
Проси, мамко, Бога,

Оби щаслива дорога.
Мамка тільки молить,
Най ї Бог благословить.

Як ідуть улицю, сьпівають :

Горі селом ідеме,
Красу з собов ведеме.
Красу покрашену,
Барвінком позолочену.
Польом, Маріко, польом,
Василь за тобов коньом.
Куда Маріка іде,
Шовкова трава росте.
Куди Василько їде
Ще лїпше...

Як приходять близько церкви, так латкають :

Не є попонька дома,
Пушов до Львова
Ключики купувати,
Церковцю удмикати,
Двоє діят повінчати.
Двоє дітяток, двоє,
Як єдно, так обоє.
На церкві голуб гуче,
До церкви пона кличе.

Коли прийдуть до церкви молодята із друзками, дружбою, свашкою, старостою, входять до церкви, а друга челядь іде із гудаками¹⁾ до корши або на фару²⁾ і там грає. При вінчанках змагаєсь молодиця приступити ногу молодого, а по вінчанках перед ним вийти з церкви, щоби потому мати верх у хижі. У церкві кладе свашка молодятам під ноги білий рушник або горсть прядива. Покривати звик сам сьвященник молодицю, зараз по вінчаню, білим покривалом, яке свашка має принести з собою. Як вийдуть із церкви, завязують покривалом голову молодиці, а верх покривала надівають вінок. Міщани вкладають молодиці на голову мужеський клібань³⁾ і она так іде до дому. При повороті до дому ведуть ся молодята за ширинку а дружба держить куроков вже над обоїми. Ідучи до церкви і з церкви не лиш латкають, але і вискакують, гойкають, а місцями й стріляють.

¹⁾ Музикантами; ²⁾ попівство; ³⁾ капелюх.

Як вийдуть із церкви і зберуться на улиці, починають латкати :

Дякуєме попонькови,
Тай вишньому Богонькови,
Што нас не забавив
І скоро нас утправив.

Коли приходять до хижі молодії, так сьпівають :

Уйди, мамко, на двір,
Пусти зятя у свій дім,
Вісти ся коло двора,
Як хмільник коло кола.

На се мати молодії возьме на ся гуню на руби, клібань із гичкою на голову, склянку із паленкою у руки, вийде на двір і сьпіває :

Што ми там за зять іде,
Што там за дари несе?
Ци чоботи черлені,
Ци колачі верчені?

Свашки відповідають :

Не колачі варені,
Лиш чоботи черлені.

По сьому держать два свати посеред двора у гору верченнк, а староста за ширинку провондить молодята поїд верченнк; за ними йде вся свадьба. Тим часом мече тато молодії на молодята тенґерицю, барвінок і хміль і сьпіває :

Так биьте богаті,
Як вам гуні косматі.
Позирай, Маріко, кривь колач,
Який твій Василько богач.

По сїм мати молодії не до молодого паленку; за нею не молодий до молодії; за молодією пють дружки, дружба, свашка, староста, а відтак иньша челядь — і сьпіває :

Наказала мати
Півниць не уливати;

У півницю — диво —

Сім ся жін іздоїло.

Тепер ідуть до хижі жони із мужчинами і по звичаю сїдають до столу, а молодята із дружбою і дружками лїзуть через стіл на свої місця. Молодятам не дають нічого їсти, лиш варені яйця і солодке молоко. Молода має яйця облупити, порізати і посолити. На сій гостині мають бути по звичаю отсі страви (крім хліба і паленки): крумплі із шкварками, капуста із мясом, дзяма, насуля колочена. Як погостять ся, танцюють мало, а потім ідуть до молодого. Із першу ідуть із молодими дружки, дружба, староста і 3—4 жони; друга челядь іще на якийсь час там обстає.

До молодого ідуть в такім самім порядку як до молодої і так само сьпівають; лиш як входять в двір сьпівають:

Утвори, мамко, ліску,
Веде ти син невістку.

Тепер чинять все то, що у молодої. Невдовзі приходить старшина і свадьба молодої, як зайдуть на двір молодого, латкають:

Зийди, місяцю, зийди,
Уйди, Маріко, вон уйди
З нової комороньки,
З чужої сторононьки.

Із сїний відповідають:

На столі фляша ваша,
Маріка уже не ваша.

На дворі · Беріть собі фляшу вашу,
Верніть нам Маріку нашу.

У сїнях: Бо ваша Маріка
За семеріма дверьома,
За восьмирима ключима.

На дворі: Суть у нас чаканята,
Порубають двері валі.

У сїнях: Не є Маріка дома,
Маріка пішла на воду
Ід зеленому броду.

На дворі :   Наша Маріка повітниця,
                           Не знає, де керниця ;
                           Треба її указати,
                           Де має воду брати.

По сьому входять гості до хижі, сідають за стіл і гостять ся. По гостині іграють (танцюють), а старшина молодой відходить домів.

Другого дня рано ідуть дружки, дружба, староста, свашка до молодого, а з молодятами в єдно ідуть до потоку або колодязу мити ся. Коли виходять із двора латкають :

Ідь, Маріко, на воду
 Ід зеленому броду.

Як прийдуть до води, сьпівають :

Черчи, Маріко, воду
 Межи челядь молоду.

Староста веде за ширинку молодята до води. Тут благословить воду, молодята умивають ся і одно другому втирає ся в сорочку. Свашки тимчасом сьпівають :

Мили ся діти, мили,
 Чей би білі били ;
 У подушки ся утирали,
 Оби ся честовали.

Як вертають від води, сьпівають :

Бабці у потоці, бабці,
 Будуть у нашої Маріки хлонці.
 Найдуть ся там і вербівки —
 Будуть у неї дівки.

Як вернуть ся до хижі, молода обдаровує родину молодого : свекрі і другим роличкам молодого дарує по ширинці, свекрови і родичам молодого по сорочці, а далеким родичам лиш по одному рукавови від сорочки. Молодий лиш своїй свекрі дарує чоботи, як вийдуть з церкви.

По сьому бере староста у руки прикрашений ширинкою таріль і просить гостей, щоби молодятам дещо дарували. Перший — батько молодого — дарує олен золотий ; за ним дарує мати молодого, а потім

друга челядь. Даровані гроші передає староста враз з ширинкою молодій, а та сі гроші за візащо не змарнувала би; за них купує на змаганя теля або порося. По сьому гостять ся і грають до ночі.

Третого або пятого дня кінчить ся весіле, коли у молодой є гостина, або „ошінки“. На сю гостину ідуть лиш молодята, старшина молодого, дружки, дружба, староста і свашка. Доки „ошінки“ не відбудуть ся, молодій не свобідно іти до своєї старшини.

Говорили сьмо вже, що весіле однаково всюди обходять, а лиш в подробицях буває розлука (ріжниця). У Марамороши мінянки бувають вечером перед весілем і то так: як молодій із старостою прийдуть до молодой, де вже тоті іграють, сїдають за стіл і староста каже: Дай, Боже, добрий вечір. Як ся маєте, пане газдо, і ви, пані газдине. На се отець молодой звідусь: Кажіть, што сте прийшли, ачей сте заблудили, я вам укажу путь. Староста на се каже: О пїт, ми не заблудили, бо ми слїдимо єдну звїрку і слїда онь до сеї хижі привела нас, за ото і просиме вас, обисте її нам честно ўдали, бо кидь нїт, так сами будете її глядати. Ану дружбо, поглядай лиш нашу звїрку. На се дружба іде за молодую, що ховає ся межі дївками, приводить її до столу і садить побіч молодого. — Треба знати, що у Марамороши молода мусить ходити цілу свадьбу у великій, білій гуні, хочби і як було горячо. — По сьому кладуть на непочатий хлїб перстені, а староста словами: „Господи Ісусе Христе Боже наш, благослови обрученіє сіє“ кропить їх сьвяченою водою, надїває на пальці вперед молодому, по тому молодій і каже: „Обручаєт ся раб божий Василь (раба божа Марія) рабі божой Марії (рабу божому Василю) во імя Отца і Сина і сьвятого Духа, амінь.

На многих місцях, особливож у Марамороши, переносять із молодую і її часть до молодого. Часть та склалаєсь звичайно із скрині наладованої убранєм, веріт і заголовків (подушок). Часто буває, що визичають у сусїдів заголовки і убрания, щоб при переносинах більше його видавало ся, а на другий день віддають.

Декуди на весіля несуть хлїб, паленку, муку, курку і ин.

У Марамороши коли молода хоче ступати через поріг молодого, дружба [давно шаблю] сокирою чинить хрест на одвірках. Коли у хижі молодого бувала переже часто смерть, молода іде до хижі не через двері, але через возір (вікно). Коли молода боїть ся, що для неї буде зла свекра, кладе у пазуху яйце і як переступає через поріг, змагаєсь, щоби яйце опустити. Коли яйце впаде і ізказить ся (стовчесь), свекра у малий час умре.

Коли молода роздає дари, староста „приказує дари“. Коли молодця дає свекрови сорочку, староста так говорить: Солодкий мій няньку!

Прийшла я сюда із моїм товаришом — як його вінчана жона — і многом розгадовала, ож што би вам даровати: купила би билам вам красні коні і кочію, но коні би ся сполошили і ви могли би ізломити руку або ногу. Привела бум била вам красні воли або корови, но оті із рогами могли би били вам очи ўконаті; за ото погадалам собі, ож май ліпше буде платя, бо без платя не мож ходити. Возьміть же осю сорочку і носіть її здорові на многі роки.

Коли молода роздає колачі дітям, староста саяк приказує: Принесла би билам ти красні волц, но знау, ож ти боїли ся іти у хащу на дрїва, бо дрїво могло би тя убити. Принесла би билам ти красні чоботи, но знау, ож ти не знаєш у чоботях ходити і міг бись легко ўвихнути ногу. Принесла би билам ти 20 коблів пшениці, но із пшеницьов іще би у млин іти — та за ото принеслам ти єден печений колач, із котрим нич не треба робити, но і перед дівков лежачи, мож го поїсти; та бері колач і будь здоров.

Коло Товтів весіле починаєсь у суботу і триває до середи; в чистих руских околицях починає ся весіля в понеділок або в середу вечером, щоб вінчанки відбули ся в вівторок або в четвер. Вдівці хоть котрого дня вінчають ся. Вінчати ся звикли перед полуднем, щоби молодятам так ішло діло у гору, як сонце іде у гору до полудня.

Коло Товтів мусить молода бути на весілю в кожусі, як у Марамороши в гуні. А що гуню кожда дівка має, кожух же лиш жони носять, то часто буває, що худобні дівки у зиченім кожусі свадьбують.

В чистих руских околицях молодій не купує молодій нічого; коло Товтів мусить купувати чепець.

Уродити.

Наколи жона почує, що тяжка, дає знати товаришкам і родичкам, бо вірять, що дітина буде німа, коли затаїть, що вже тяжка. Чужі люди легко пізнають, котра жона тяжка; тяжкі жони при обході не ідуть із другою челядю коло церкви і на опровиді не обходять деревище. Коло церкви тому не ходять, щоби дітина не заходила ся; коло деревища-ж тому, щоби дітина не була бліда.

Як скоро дає знати жона, що тяжка, так дуже таїть, коли її прийдуть „часи“, бо вірять, що чим більше людей знає, що жона на злогах, тим тяжше буде її родити. Тому й коли нічне у день боліти, тернить кілька годин і не посилає за бабою, щоб лиш люди не виділи, як баба буде йти до хижі і не дізнали ся, що є. Аж по рядови каже гааді або матери іти по бабу, а ті ідуть не лиш у потемки, але й крадькома. До хижі у баби не заходять, лиш через возір кличуть, а самі здалека чекають, щоби челядь не пізнала їх і не дізнала ся, кому треба

баби. Коли у хижі є много уверстної челяди, жона іде із бабою у комору або до стайні і вже аж з дитиною вертає до хижі. Коли жона не годна легко і скоро уродити, тоді баба починає ворожити. Наперед змагаєсь із церкви пояс дістати, а як дістане, опаше ним жону. Коли се не помагає, кладе на землю гаті газли, а жона має тричі переступити через ні. Як і се не помагає, починає її баба водити по хижі: жона має тоді тричі ударити ногою в кожді двері і кожлий возір. Коли й по сьому не може уродити, тоді не воду із рота свого газди. Як тепер не уродить, посилають по другу бабу, або яку знахорку.

Коли дитина уродить ся, напувають жону сильно паленкою, щоб скоро зчистила ся і щоб не чула болю. Хто первий зайде до хижі, де лежить „шестинеділька“, возьмуть з нього клібань і аж тогди віддадуть, як викупить його за літру, або півлітру паленки. Тому кажуть коло такої хижі: Не йди там, бо здоймуть ти клібань. Постіль шестинедільки застелюють наоколо веретами, щоби її чуже челядьня не увиділо.

Дітину дають хрестити у первий порзвий день; у пісний день хрестять лиш дуже слабу, коли боять ся, щоб не вмерла. Причина того така, що вірять, що охрещена дітина в пісний день, ніколи не буде богата.

Декуди кличуть лиш пару кумів, декуди знов по дві, три парі; останне дієсь особливо там, де куми приносять шестинедільці їсти. У первий порзвий день по хрестинах збирає кума те, що через ніч наварила і несе у поряднім убраню до шестинедільки, де у едно гостять ся. У гідний час приносить пів літра паленки, білий колач, варену курицю, рішкашу у молоці і рототу; у говіня окрім паленки і колача несе гриби смажені у олію і паленята з олійом. Отець дитини нераз по хрестинах гостить кумів паленкою і хлібом, але не у себе дома, але у коршмі або якого кума. За кумів кличуть по ряду товаришів батька і товаришки матери. У Марамороши кличуть первий дітний за батечка (нанашка) старосту, тому зовуть його „вінчальний кум“. При хрестинах куми не дають дітині крижми, лиш ширинку або дараб біленого полотна. Доперва як дітина має 1½ року, несуть куми „пуд крижму“ себто одну сорочку, за котру їх мало погостять. Коли дитина дійде до 7 літ, тоді несуть вже крижму, т. є. чоботи і дівці — сукман, плат, ширинку, хлопцеві — сорочку і клібань; і знову погостять ся. Батько і мати мають кумам навернути крижму, по їх же назві мають „колачі вертати“. Вертають їх тим способом, що несуть кумам за крижму гроші або зерно і читаво погостять ся. Коли дітина умре, а крижми ще не дістала, то куми мають її прибрати.

Хоч по закону церковному жона аж по 40 днів має уводити ся, то однакож часто буває, що нужда присилує її вже в 10—14 днів іти

на уводини. По уводинах кладе мати дитину на поріг церкви, або перед царські двері, щоб она не була плаксива, але тиха як поріг. Місцями змагає ся жона сама замкати церков по уводинах, рівнож щоб дітина була тиха, або щоб у неї більше дітей не було. Не уведений жоні не свобідно по двору ходити, бо град вибе царину. Коли первий зуб випаде дівці, мати верже його до церкви і каже: так би за тобов сватачі ходили, як люди до церкви.

Хороби.

Коли мала дітина має злу хворобу, покладуть її на землю, прикриють коритом, батько стане на однім боці на колінки, а мати на другім і побожата ся, що дітина їх є. Чинять се тому, бо гадають, що нечистий дух мучить дітину і хоче її від них взяти.

Коли дітина має кольку, мастять медом лист з дугану (тютюну) і прикладають. Коли хлопець поболіє ся і не годні йому дати ради, тоді прирікають собі, що як ввздоровіє і підросте, мусить сироту за жону взяти. Таких хлопців називають проданими і майже в кождім селі можна їх найти. Слабовиті діти купають у муравлиню.

Уверстну челядь гоять домашніми ліками, коли поболіє. На хертику — дають пити із пса масть або їсти із пса мясо. На франця — парять хорочь у „сучій“ купели, помішаній з „курячою“. На кольку — кладуть на ребро товстий, чорний папір, насмарований медом, а коли то не помагає, хрін і піввиці. На жовтачку — їдять коровляче мясо, пють воду із воскового пугара і просять сьвященника, щоби їм позволив тричі попозирати у чашу. Кого очи болять, просять сьвященника, щоби йому пустив трошки мира у очи. Раки гоять старим свилським салом або заячим; декуди гоять їх медвежою або борсуковою мастю. Пухленину із таким каменем сукають, через котрий гадина проїла ся. Найбільший же домашній лік — є паленка. бо ледви є така хвороба, на котру не давали би її пити або нею мастити.

Коли хто у квас (купіль) хоче їти, дає у перед знахаркам собі квас зміряти. Його міряють двояко: а) Із кожної керниці, в котрій хворий хотівби купати ся, беруть повне горнятко води і кладуть на ніч у возір. У котрім горняти прибуде води, та керниця поможе хворому. б) Наливають у блюдо чистої води, а на криєу блюда кладуть тільки кусіїв хліба, із кілько керниць хотять знати воду. Відтак беруть іглу на пшці, держать над середньою блюда близко води і до котрого кусинка ігла похилиль ся, та керниця поможе хворому.

Коли хто хворий, а не знати, що йому хибить, тоді думають, що його „пудоляли“. Другого так підливають: хворий бере мало сьвяченої проскури, сьвяченої пшениці, мало мотузя від дзвонів і коріня, то зварять

Йому у новім горшку і він вилльє той плин на себе так, щоби вода з тими річами збігла назад у горня. Те горня вивернуть на путь, а хто перший ступить на нього, того іміть ся хворота.

Як кому відойме руку або ногу, думають, що він вступив у зв'яздопад, бо хто у ню ступить, тому мусить щось відняти.

Коли не вміють в дома помочи, тоді ідуть до ворожилі, яких у Русинів доста є. Ворожиля ізмиває хворого, але инак як дома. Каже йому сідати серед хижі так, оби лицьом звернений був до дверей, що мають бути відчинені, а сама розтопить у долові віск і виливає у нове горня із водою. Чинить се сім разів, а само горня притулює до голови, до плечей, до рук і до ніг хворого. Потому хворий плюне у горня і іде з ворожилю на ріку або на потьчину. Там стає зовсім голий у воду, а ворожиля із словами: „Во імя Отца і Сина і сьвятого Духа — амінь. Господи Боже удойми недуг ут раба твоего Івана“ виливає воду із воском на голову хворого, а горня верже долі водою. Особливо тих ізмивати звикли, що мають злу хвороту (франця). Ізмивати можна хворого лиш вечером, коли все утихло.

Як хто нагло поболіє ся, тоді місяцями, особливо у Марамороши, „дзвони ізмивають“, місяцями знов „на гроби ідуть“. Дзвони так ізмивають: Один мужчина, що розуміє діло, бере у нове горня води, іде до дзвонів і так їх мие, щоби вода назад у горня зливалася. Возьме потім із під порога церкви мало глини, верже її у воду і тою водою умиває хворого, а мало дає навіть пити. На гроби ідуть так: Одна жона, що розуміє діло, іде у тин і бере із девяти гробів глини, котру дома у новім горняти розмиває, а потім умиває хворого, а мало дає пити. Щоби був хосен, треба так ізмивати дзвони і іти на гроби, щоби і одна душа не виділа; тому чинять се звичайно в ночі.

Коли хворому нічо не годні помочи, тоді ідуть за доктором і за попом; сей служить службу за хворого, сьвятить воду, а місяцями і цілу хижу.

Похорони.

Простий народ не боїть ся так смерти, як пани; тому як лиш хто заслабне, кличе попа і сповідаєсь. Єлей лиш тому кажуть сьвятити, про котрого думають, що більше не встане. Коли піп сьвятить єлей і євангеліє кладе на голову хворому, позирають, чи є в нім много черленого письма; як його мало є, або зовсім нема, то хворий певно умре.

Як хворий почне конати, дають йому сьвячену сьвічку у руки. Коли не годен скоро умерти, кладуть його серед хижі, щоб скорше спочив. Дитину і білу челядину миють і убирають жони; мужчин же муж-

чини. Умерця убирають у парадне платя, а на ноги натягають капці із білого полотна або із чорного перкалю. Дівкам кладуть на голову вінок з барвінку. Дитину кладуть на стіл, других мерців при стіні на лавицю, на котру настелюють соломи або сіма і прикривають темною плахтою. Тіло накривають білим полотном; на полотні вишивають чорні хрестики. Коло варошів купують уже осібні покривала на умерців. Той, у кого смерть є, ходить все без клібаня. Коло умерця читає в ночі дяк псалтирю, часто й єспіває; в чисто руських околицях так твердо держать той звичай, що і малій дїтній кажуть псалтирю читати. Коло умерця також „лопатки бють“. На лопатки іде радо не лиш молодїж, але і уверстна челядь, бо тоді дуже забавні ігри бувають. Деякі із тих ігор наводжу понизше.

Баба і дїдо. На дворі убирають одного мужчину за діда, другого за бабу. Щоб дїдо був горбатий, привязують йому на плечі соломи, убирають в гуню вивернену і широкі гатї, що набивають в долині соломною і при кістках завязують. Мастяць чадом (саджою) клоча і чиняць йому з нього вуста (вуса) і бороду; в поясі підперізують його солом'яним мотузом. Бабі дають в руки куделю. З надвору змагають ся старі ввійти до хижі — але на порозі повно челяди. Дїдо не дивить ся на те, лиш бе по ногах бігарьом, кого захопить, і гойкає: Чибє, марш вон. Як зайдуть до хижі, дїдо іде ід столови і каже: Люди чесні, прийміть нас на піч. Тоді звїдають ся його: Уткїдь ти, дїду? — У Чорнім Потоці родив єм ся у Небрешфальві-м бивав, а тепер іду до Вакигазп. — Ци маєш уллопас? Мау, там є у баби; бере від баби паперець і каже: Пане дяче, прочитайте ми уллопас. Дяк указує на мужчину, що любить і знає дворити і каже: Адде ми писарь, най ти прочитать. Вказаний мужчина бере від діда паперець і читає всякі забавні річи пр. Сесе письмо — граматака, читав ю піп і владика, і ото стоїть у нїм, ож ти, дїду, стара пєнна, і т. д. Коли дочитають письмо, просягь бабу і діда, щоби іграли; они іграють. Далі кажуть дїдови: Но, дїду, пой на піч грїти ся. Дїдо змагаєсь вилїзти на піч, але хлопці зтягають його долї. Коли на конець вилїзе на піч, виберуть до нього одного мужчину і двох хлопців і дадуть йому в руки череп з чадом і конач. Вибраний мужчина понарує собі вградї хлопців і мужчин з дівками і жонами так, щоби з них виходили єсмїшні пари пр. Красне з паскудним, старе з молодим, Циганку з Русином і т. д. Далі бере у руки бігар, бе ним у повалу і каже: Дїду, гримить, ксти ся. Дїдо відказує дотепом. Мужчина читає: Што так пече ся дїду? — Гусак. — Чого ся не пече? — Бо масть із нього не тече. — Коли буде ся печи? — Коли Іван Марїку поцїлує. Як пара не хоче поцїлуватись, дїдо гойкає: Не сердїть діда! А хлопці ідуть і приводять вибрану пару до діда. Коли жона або дівка не хоче

свою пару поцілувати, дідो маже її лице чадом; коли поцілує, дідо вінчує їм так: так ся любіть, обсьєте ся побили; так би вам благо, обсьєте ся горі стїнами драли; такий би вам гаразд, обсьєте собі очи драли; і т. д. Доки дідо складає такі бажаня, хлопці викрадають від нього бабу, а він як віднайде бабу, каже: Ти тепер на старі дни уж не любиш мене, а за молодими ходиш! Коли скінчуть ся дотени, уперед баба утїкне на двір, а за нею вибігає і дідо.

Опровід. Посеред хижі лягає на довгий столець оден легінь; його прикривають плахтою, якби мерця. Другий легінь вбираєсь за його жону, стає коло нього і починає заводити гумористично, на пр.: та нич так не жалуу, як ото, ож поїв ми віко пасулі; не їди коло города, бо у нім лиш злоба: кидь ся схопить, кіл ухопить, то всіх вас помолотить; і ин. п. Потім радять ся, що треба б іти за попом, щоби прийшов поховати. Тим часом приберуть одного фіглярного чоловіка за попа; намість риз попривязують йому до плечий і до грудий пташки, намість кадильниці дають в руки горня у петельках, в котрім тліє кляча. Він входить до хижі і починає гумористичним способом відправляти похорон. Намість евангелія читає пр.: Коли я ішов у гору, найшов я реверенду; взяв я на себе реверенду, позирау горі собов, долі собов і гадау собі: бив-би із мене попище, як би я взяв на себе реверендище.“ По сьому починає наказовати (проповідь говорити) над мерцем, пр.: Все лиш ходив, дома мало побивав, церков не упражняв; коли до церкви било іти, овін на жону кричить, оби му їсти варила; запалив піцу, пішов до коршми, а онь із коршми до церкви. У церкві слова божого не чує, бо п'яний — дрімле. Теперь ангели плачуть коло нього, бо нечисті духи вду душу християнську хотять ўрвати ут них. Дораз прийдуть нечисті духи, понесуть му душу, попровадять у пекло. У пеклі непрестанно каміня буде возити, но так, ож коли віз буде іти у гору, всі чотири колеса зацутають, а коли із гори буде іти, розпуть. Коли буде каміне возити, чорти із желізними вилами будуть го бити“ і т. д. По сьому два мужчини беруть столець, якби хотіли мерця винести, а коли той не скочить скоро долі, вивернуть його на землю.

При мерци тільки буває тих забав, що з них можна цілу книгу списати.

„Деревище“ правлять мерцєви з простих дощок, а грїб того дня коплють, котрого має бути опровід, щоби яма не стояла через ніч порожна. Декуди читає піп коло старшого мерця в день евангеліє. Русин любить довгий і парадний опровід, тому у Марамороши навіть за дитиною говорить піп „проці“.

Коли тіло несуть із хижі, ударяють деревищем трічі об поріг, щоби мертвий не ходив домів.

На дворі молять ся родичі (кrevні) на колінах, доки стоїть опровід. На „последнє цїлованіє“ обходять деревище; у Марамороши ближші родичі обходять деревище тричі, дальші двічі, а найдальші раз.

Як газда умре і вже кінчить ся опровід, стають дві жоня по двох боках деревища і передає одна другій по під деревище тричі узлик, в котрім є завязане зерно і сіль. Сіль ту дають худобі, щоби не пішла за газдою, а зерно висипають до насіння, щоби ся не переводило. В декотрих місцевостях Марамороши в часі опроводу дарують убогим вдовцям і сиротам теля, ягня, порося і т. ин.

Деревище стоїть не вкрите; лиш у Марамороши подекуди прикривають його витканим, вовняним покрівцем, що по опроводі бере піп.

В деяких околицях дівки не йдуть на опровід, бо вірять, що та дівка ніколи не віддасть ся, котра на опровід піде. Декуди як опроваджують мерця до гробу, кладуть у пазуху із гроба грудку землі, щоби за вмерлого скоро забути.

Декуди привязують так до того хреста, що піп держить, як до того, що несуть перед тілом, по ручнику, що рівнож попови і дякови приходять.

Часто дівку несуть до гробу леґіні, а леґіня дівки.

По опроводі справляють „комашню“. На сю кличуть місями лиш тих, що деревище правили, яму брали і тіло несли; місями-ж кличуть всіх, хто був на опроводі, а в першій лїнії попа, дяка і церкївника (паламаря); коли останні не являть ся на комашні, то часто газда дуже жалує.

За душу помершого наймають звичайно службу і то часто ще перед опроводом. Зажожні люди наймають 3-го, 7-го і 40-го дня службу разом з нарастасом. Часто нарастас відправляєсь у хижі; тоді уряджують також гостину, в котрій і піп мусить участь брати.

Коли піп ідучи з умерцем із двора оберне ся назад до двора — то незабавки знов там умерлець буде. Щоби челядь не мерла у селі, треба нового попа вводити в село до полудня. Коли новий піп позирає довго у яму, буде знов у селі умерлець.

О д і ж.

Звичайні складові части поші Русенна такі: гатї, сорочка, клєбан, гуня, постолї (бочкори), русок, подолок, плат, чоботи, шпирічка на шию і на голову. Що більше від сього посять Русенни, то вже від сусїдного народа перебравли. Сї части не лиш з ріжної матерї роблять, але ще надають їм ріжний вигляд.

Гаті, сорочку і подолок шиють із домашнього полотна, котре ткуть із конопель або льну. Близко варошів звикли вже шити сорочки з купованого перкалю.

В північній полосі носять довгі а узкі гаті без рамів і без стряпків; в середній полосі носять гаті довгі і широкі із рамами і із стряпками; в полудневій полосі, особливо близ Мадярів, носять дуже широкі гаті з рамами і стряпками, але так короткі, що видно їм коліна, за що їх прозивають „чорноколінниками“.

В полудневій полосі рамять гаті лиш на одну пядь, в середній аж до землі. Гаті і подолок має рамити у хижі або найстарша дівка, або наймолодша жона.

В північній полосі носять мужчини довгу сорочку, що часто аж до колін досягає; вирізана она на плечах (має на плечах пазуху), а нічим не вишита. У середній і полудневій полосі сорочка мужчини ледви сягає до пояса, на переді вирізана, у дрібні рами зібрана і вишита. Рукави до такої сорочки в півн. полосі широкі, в обох других узкі. Дуже довгий подолок носять у середній полосі, дуже короткий у полудневій.

Жіночі сорочки звичайно довгі на пядь низше пояса, вишивані на грудях і на рукавах. Рукави все заціпають ся.

Біле убрание в Мараморші на вид дуже відріжняєсь від иньших. Мужчини носять довгі, широкі гаті без рамів, без стряпок і сорочку таку, що лиш на пядь прикриває плечі і груди, а вирізана на плечах. Біла челядь не носить подолок, але „довганю“, т. є. довгу, на плечох вирізану, сорочку, котру підперізують синим або чорним вовняним поясом. Рукави і груди (передки) довгані вишивають так багато черленими або синими штками, що оден рукав треба 4—5 тижнів шити. Жони вирізують довганю і на грудях з двох боків, щоби могли плекати.

У північній полосі носять постолы так мужчини, як жони; у середній мужчини постолы, жони чоботи; в полудневій і мужчини і жони чоботи. Однакож в неділю і свята і в північній полосі убирають жони чоботи, натомість в полудневій убирають мужчини постолы в літі при роботі.

В полудневій полосі носять мужчини в літі і зими мадярський клібань з малими крисами; лиш старі люди носять зимою баранячі шапки. В середній полосі носять низькі клібаны з широкими крисами, хоч починають вже уживати й мадярські. В північній полосі носять товсті, широкі клібаны, що намащені вазать пераз 3—4 кіля, та за те й послужити можуть 40—50 років. У Мараморші носять так малі клібаны, що ледви на головах держать ся. Соломяні клібаны уверетні, особливож

статочні мужчини, не посять, бо віять, що їх лиш дітям і легіням яло ся носити.

У білої челяди мають найбільше значіня ширинки; по них спізнають навіть богатство жінок і дівок. Найліпше люблять носити ширинки черлені, сині, жовті і зелені; сірі і чорні носять лиш старі баби. Ширинки ті бувають з ріжкої матерії. В північній полові рідко подибують ся вовняні і шовкові ширинки; однакож в середній, а головно в полудневій дуже худобна та челядина, що не йде в вовняній або шовковій ширинці до церкви. Вовняні ширинки бувають звичайно черлені, жовті і чорні, шовковіж чорні із красними косицями і вінками на кратках. Ширинки, що вбирають на голову, не однакової величини; у Марамороши, де їх завязують не під бородою, але на заді шиї, они такі великі, що кінці досягають аж до пят. Ширинки так маленькі, що ледви їх кінці можна на шиї звязати, називають ся сегелет.

Плат має подібну форму, що й ширинка, але не має косиць і дяток. У Марамороши носять плати з великими косицями. Коло Волохів носять два плати: один з переду, другий з заду.

Гуня належить до найважнійшої части одіжи; без неї не можна навіть представити собі угорського Русина; він з нею не розлучуєсь ні в зимі, ні в літі. Молодіж, особливож дівки, носять гуню лиш в зимі, щоби показати, що не боять ся студени. Гуня із чистої вовни товста і тяжка, томуж при роботі і на що день уживають петека, котрий також єсть гунию, але тонкою, куртою і легкою. Гуні бувають звичайно білі, хоть не всюди. В північній і середній полові мочать їх в відварі з вільхи, щоби не плодились в них вуши і блохи.

Окрім сих головних частій одіжи, суть ще инші, котрих уживають лиш в певних околицях. В півн. і серед. полові носять зимою холошні; в полудневій а по части в сеердній носять ногавиці і реклики з сукна. Лайбники носять близко коло Мадярів. В полудневій полові носять на шиї на 4—5 пальців широкий, а на 1 метр довгий кистемен із зеленими або черленими стряпками. Влиз варошів і коло Німців носять зимою на шиї шалі.

Дуже ріжнородний вигляд має черес. В полудн. полові буває він широкий лиш на 2—3 пальці. В Марамороши, по части в цілій сер. полові він так широкий, що від пояса закриває цілу верхню часть черева і більшу часть грудий. В півн. полові носять завжди скіряну торбу, тайстру, а перед її, як і череса, вибивають блискучими гузиками і пряжками. В чересі і тайстрі носять гроші, піни, ножі, огниво і другі дрібні річи, тому здоймають їх з себе лиш при великій роботі і на ніч. В півн. полові носять зимою скіряні камізелки.

В сер. і полуд. полосі убирає до церкви біла челядь сукман і реклик, білий, синій, чорний або черлений; декуди буває він навіть шовковий. Коло варошів вбирають його навіть в будний день. В полуд. пол. убирають дівки до церкви на шию намість ширинки білі, крохмалені фодри. Найсильніше держать ся народної носі в Марамороши; там і коло варошів не носять сукман, а намість реклика носять гарно вишитий кожух.

Русини носять довге волосе, що сягає ззаду до плечий, з переду до брів. Молоді вже стрижуть ся. Вуста (вуса) притинають коротко; бороди носять лиш промітники (знахарі). Довгі вуста носять лиш ті, що служили при війську, особливо при гусарах.

Дівки зачісують волося в зад і заплітають в косу з черленим, синим або чорним пантником. Місцями робять лиш оден приділ вздовж чашки; місцями знов два; тоді другий йде від уха до уха. В півн. Марамороши вилітають в волося дві зелені китвиці. В полуд. Марамороши носять дорослі дівки в неділю і сьвята на голові вінки і затикають шпильки з блискучими головками.

Жони підвивають декуди волося клочом, щоби більше видавало ся. У Марамороши носять жони на голові під ширинкою малий, черлений чинець, в півн. пол. ж великий і білий. В полуд. полосі носять жони під ширинкою великий, кривий, бляшаний гребінь.

Ковтки носять лиш долом Марамороша; де інде носять лиш ті, що їх болять очі або уха.

Коло варошів уживають вже запашного мила і „ружової“ масти.

П о ж и в а.

Русин живе дуже скромно, так що всі инші народи Угорщини живлять ся далеко розкішнійше від нього. Причиною того велика бідність. Якби Мадярови прийшлося їсти те що Русини, він все був би голодний.

Звичайний хліб у Русинів печуть з тенґериці. Навіть там, де родить ся жито і пшениця їдять житвий або пшеничний хліб лиш тогди, коли не стане тенґериці. В півн. пол., де не родить ся тенґериця, їдять вівсяний оціпок, але нераз йдуть і два або три дни, щоби лиш роздобути тенґеричного хліба.

Між стравами перше місце у Русина мають крумплі і пасуля і то так, що ачей нема в році такого дня, в котрім не варили би їх. Дуже часто варять також чир із тенґеричної муки. У говію варять рідкий чир і самий сербають; як варять густий чир, то їдять його із варом з пече-

ниць. У гідний день варять вже чир гіркий з молоком; густий варять на воді, а їдять з молоком. У Марамороши і взагалі там, де держать вівці, варять дуже часто токан. Його так ладять, що заварюють густий чир, кладуть у лабош і посипають сиром; на сир знов кладуть чир і знов сир, доки не буде повний лабош. Відтак кладуть на грань, щоб сир розтопив ся. В серед. а особливо в полуд. полосі звикли варити голомбец. Його так ладять, що з густого чиру вибирають мокрою ложкою на блюдо грудки і в говіню їдять їх з хлібом, а в гідний день з мастию. Коли зварять на поли у кваснім молоці густий чир, то зовуть його мачанка. Зимом їдять капусту, і то або сиру з крушлями, або варену з пасулюю. Капуста з пасулюю становлять в говіню головну їду; її ладять так, що варять осібно пасулю і капусту, відтак змішують їх і ще раз заварюють. В північній полосі люблять їсти кваки (ріпу), і варять не лиш на солодко в молоці, але і квасять на зиму, як капусту. З капусти і кваків їдять дуже часто росіл і то не лиш самий, але й кваснять ним майже всі страви. Заправляють також страви варом з огірків, з дині, зеленими сливками і яблуками. У літі їдять ще лопатки, парену салату, огірки квашені і сирі і диню на солодко і на квасно.

У гідний день приправляють страву молоком, сметаною і сиром: свині мало хто ріже, а як ріже, то солонцю їсть сиру або печену, до страви-ж її не уживає. Рівнож не уживають масла коровячого до страв; ним лиш голови собі смарують.

М'ясо їдять Русини лиш у гостині, на комашни і коли хорі, бо лиш для хорих відважуть ся зарізати курицю або куря. Найліпше живуть Русини в полуд. полосі; там майже кождий ріже свиню, та й на м'ясо не шкодує грошей. У півн. полосі мають молоко і сир, а деколи ріжуть ягнята або цаплята. У серед. же полосі як не їдять з молоком, то майже все постять, бо самі не мають що різати, а як декотрі мають свиню, курку, козу або вівцю, що шкодують для себе різати і волять продавати.

Крім соли не дають до страви нічого, хіба деколи перцю. Цукор дають лиш хворим намість ліків. З солюю мають вигоду Русини в Марамороши, бо там дістають її за дар в формі ропи.

До ласощів належать у Русинів: ратота (яєшниця), варена на сметані або на солонині, парене солодке молоко, солонина, пікниця (ковбаси), студенець, паленята із солониною, каша на молоці, начиняна курка, дзяма, а у говіня оселедці, шкорові, гриби і риби. Такі страви подають на гостинах; для Русина однакож доста як має дві або три з названих страв. Голубці роблять з теґеричних круп і смарують солониною усмаженою з цибулюю. Начиняну курку так ладять: як виймуть з неї печінки, серце, пухно і кишки, начиняють її теґеричною мукою

на молоці, зашивають, варять, а потім ще печуть. Оселедця люблять їсти печеного на олію.

За ті лакоми так сміють ся з Верховинців: Утпровадив Верховинець сина у катуни и варош, а коли ся вернув домі коло вечера, сів тай зажурился: Ой ко буде уж тепер лакітки їсти, ошчапок, крумплю, пасулю і пити росіл?

Русини їдять вперед густу сграву, а відтак рідку, тому то на гостині тільки паленки випивають. В протягу року їдять дуже не рівно: пів року їдять тричі, а знов пів року лиш двічі у день. Коли скінчать ся осінні роботи, батько каже: Но діти, понесли журавлі полуденок себ то від тепер будемо лиш двічі у день їсти. Коли прийде ярь, батько знов, особливо на велику радість дітей, говорить: Но діти, принесли ластівки назад полуденок, себ то уже тепер тричі будемо у день їсти (обід, полуденок, вечерю).

Русини дуже поводи їдять, бо кажуть, що як чоловік скоро з'їсть, то і скоро виголодніє. Тому ж і не кажуть: обідав ем, але: учинив ем обід.

Управа рілі, годівля худоби, садівництво.

Головним занятєм Русина є управа рілі; управу ту веде він ще по старомодному: газдує, як батько газдував. Тому й земля не приносить йому такого хісна, який повинна би принести.

Позаяк у Русина тенґерицний хліб є перший, тож він кожний мало ліпший фалаток землі засіває тенґерицею. Про сю причину родить ся слабо тенґериця, а земля і навіть добра, пустіє, особливо де царина все на однім місци і де газди не годні землі добре гноїти. Другим головним насінєм суть крумплі. Они лиш там родять ся, — крім полудневої полоси — де під них добре гноять землю. Трете головне насінє, пасулю, садять лиш поміж тенґерицю.

У всіх трьох полосах инакше газдують. В полудневій, де земля місцями дуже масна [у Марамороши коло Тису, у берегській вармеди коло Мункача, в унгварській коло Требішова] управляють крім тенґериці, пасулі і крумплів, ще много пшениці, жита, ярцю і вівса. В порівнаню з тенґерицю вівса сіють меньше.

В середній полосі управляють крім тенґериці, пасулі і крумплів ще овес і мало ярого жита і ярої пшениці.

В північній полосі тенґериця вже не родить ся; за те в ній сіють дуже багато вівса, хочай задля студени і пісної землі часто й насінє не

вертає ся. Крумплі удають ся частійше; окрім них сіють ще багато ріпи і гречки. Яре жито і яра пшениця лиш декуди удають ся.

Капусту і коноплі управляють у всіх трьох полосах; лен сіють в північній і полудневій полосі. Коноплі і лен сіють не лиш задля пряжі, що з них ладять, але й задля насіння, з котрого бють много олію.

Зеленини (городовини) у Русинів не богато; для них досить, коли мають яку грядку цибулі, чеснокаку, салати і огірків; хіснувати з них, особливо коло варошів, не вміють.

Русини любить землю обрабляти, але ще більше любить коло худоби ходити. Найбільше держать худоби в північній полосі, бо там найбільше паші. В двох других полосах ховають її меньше, а овець не тримають зовсім. В середній полосі держать слабі гавди по 2—3 кози на молоко, намість корови. Худоби держать Русини много, та за те ова не гарна; новійшими часами, в наслідок розпоряджень міністерії, пбправляють її расовими бугайками. Декуди можна побачити у гавдів і великі білі воли мадарські, з довгими рогами: та їх не ховають Русини, лиш закуповують у Мадярів.

Русини двояко кохають худобу: ту, що для себе держать, не пестять і слабо кормять; ту-ж, що на продаж держать, дуже доглядають і не лиш сіном, але і зерном кормять. Русини не любять тримати коні; в середній полосі можна найти не одно таке село, що в ньому нема ані одного коня. Найчастійше тримають коні в північній полосі а то тому, що по тамошних дебрах не можна возом їздити, лиш хіба конем; але й там рідко який гавда держить більше ніж одного коня. Зимом можна пераз видіти, як рота, зложена з 80—100 санок однокінних жене долів за зерном. Русини кажуть, що де в селі много коній, там живуть люди убого, бо коні купують лиш ті, що не годні волів купити.

Повисше згадував я, що Русини дуже рідко кличуть лікаря до хворого, бо кажуть: Як Біг дасть, так буде; або: Што му сужено, отого не обійде. Коли однакож худоба поболіє ся, тоді не каже так, а часто йде на третє або на четверте село, як лиш знає, що там живе такий чоловік, що знає помагати худобі. Таких людей, що лічать худобу, можна подибати в неоднім селі і они лічать лінше як ветеринарі, до котрих Русини на мають довіря і, тому шіколи їх не кличуть. Звичайно пусакають худобині наперед кров з уха, шиї або хвоста; відтак заливають салом, стопленим у спіритусі, або оливою. Міхр на язвці вездушують і витирають ропою. Як покаже ся який паріст худобині, влюбють його сїрчаною кислотою. Як робить ся більмо, заливають ок блівом. Як свиня має задавку, пробивають шилом ухо і вкладають в дірочку фалаток сухого шницю; пухленина розійде ся тоді і свиня виздоровіє, але фалаток уха відпаде.

Русини вірують, що босорканя може зайти в виді пса, колеса і т. ин. до стайні і відобрати від корови молоко. Коли лиш корова не дає молока, іде газдиня до стайні, і як корова мочить, бере у жменю мочі, виливає її корові межі очі, а відтак бере сокиру, тне нею тричі у поміст і каже: Не тебе, рубау, солодка, но тоту, што тя ісказила. По сьому на тій, що відобрала молоко, будуть знаки. Коли молоко іде із дійок помішане з кровію, доять корову на розпечене желізо. Як корові спухне вімя, варять у новім горнці дору, часник і т. инше й змивають тою водою вімя так, щоби вода з вімя назад зливала ся в горня. Потім перевернуть решето і половину тої води виливають на решето, а половину там, де жони перуть біля. При тому кажуть: Най тобі буде ото, штось мнї хотїла. Думають, що по тих словах почне іти кров з тої жони, що корову ісказила.

Гуси, качки тримають лиш в полудневій, а по части в середній полосі. Курій не тримають більше, як по 3—4 штуки, бо кажуть, що куриця з'їсть тричі тільки через рік, як сама коштує.

Садівництво розвиває ся дуже слабо у Русинів, а то тому, що Русини шкодують землі на сади. Не одно село можна найти таке, в котрім не буде і 10 штук овочевого дерева. Давнійше було інакше, а не на однім місци сїють нині тенґерицю там, де перед 20—25 літами були прекрасні сади. Причина того така, що перед комасацією ґрунтів мали Русини більше землі, тож і на сади не жалували, по комасації знов, де вигинули старі сади, не розплоджували нових, але з'орали землю і засіяли тенґерицю. Зрештою Русини хоть декуди мають сади, то не дивлять ся на їх якість, але на скількість. Задля того мають з них мало хісна, бо з простору, з котрого учений чоловік мігби мати доходу 400 золотих, Русин заледво здобуде 20—30 золотих. Найбільше буває у Русинів оріхів і сливок, за котрими купці, особливо з Галичини, на місце приходять. Найліпші яблука мають Русини в околицях Тягова і Вишкова у Марамороши.

Винниць у Русинів дуже мало; найбільше мають їх коло Мункача, Унг'вара і Середнього. Винниць не хотять тому управляти, бо кажуть, що коло них много роботи, а мало хісна. Ті що мають у себе виноградники, звичайно продають вино з них, а собі або нічо, або дуже мало лишают, бо кажуть, що вино, то панський напиток, найже його пани пють.

Русини не займають ся на роботу радо, але лиш тоді, коли окрім грошей дістають на роботі поживу. Без поживи робять звичайно лиш в варошах, бо там її легко купити. Заробіток денний Русинів дуже малий. Возьмімо околицю села Сваляви, берегської вармеди, в котрій $\frac{9}{10}$ землі належить до графа Шенборна. Року 1890 плачено в тій око-

лиці серед літа мужчнні 30 кр. або 24 кр. і їсти, жоні 20 кр. або 16 кр. і їсти. Придбати з того не можна багато.

Коли легіньови або дівці треба іти служити, то двять ся на се, щоби або в своїм, або в близькім селі дістати службу. Далеко від свого села не хотять іти навіть за більшу сямбрелю (платню). За самі гроші не любять служити, але звичайно домагають ся платя. Сембреля мужчини вносить річно в гроших 30—40 золотих; білої челяди 20—25 золотих. Найбільший заробок мають Русини із жнив і з кісьби, особливож ті, що живуть в північній і середній полосі. Верховинці, наколи лиш посадили крумплі і посіяли овес, що звичайно буває в другій половині мая, ідуть великими ровтами долів, на Мадяри, на заробітки. Там пробувають звичайно аж до другої половини серпня; тоді вертають домів і забирають ся до свого вівса. З середної і полудневої полоси йдуть на жниво аж тоді, коли обешали тенгеріцю, т. є. около Петра; вертають домів коло Ілі. Добрий робітник, чи мужчина, чи жона, може заробити на жниві за 2—3 тижні 3—4 віка пшениці. Коли розважимо, що такий виженник ще й добре через час жнив живить ся — у дома хіба на великдень так поживив би ся — то виїде, що жниво для Русина виходить такої в користі. Не даром же їх таке число вибирає ся долів.

Чужеродці між Русинами.

Русини сусіднують з Мадярами, Товтинами, Словаками, Волохами і Поляками. Із сих народів за май читявих держать Мадярів; на другому місци ставять себе, по собі Волохів, відтак Товтинів, а на останку Поляків. Коли хотять кого похвалити, кажуть: такий як Мадярь. Коли хотять кого висміяти, кажуть: Ти Поляку! або: Ти Товтине.

Із християнських вір кладуть Русини на першому місци свою, відтак напіську (римо-католицьку), дальше кальвінську, а на кінци лютеранську. Чому так робять, не відомо; по правді повинна би лютеранська віра стояти перед кальвінською, бо більше є зближена до напіської; надто, Русини не знають лютеранської віри, бо на цілій Угорській Русі є лиш одна лютеранська церква в Кленівцях, берегської вармеди; може чинять так тому власне, що її не знають.

Які погляди мають Русини на сусідні віри, вказує отся приповідка:

Руські мости,
Напіські пости.
Кальвінське набоженство:
Ото вшитко блезенство.

Дуже цікаві відносини Русинів до Жидів. Се загалом знапаріч, що та часть Угорщини, в котрій живуть Русини, є правдивим гніздом угорських Жидів. Там не лиш вароші, але і прості села суть такі, що в них живе більше Жидів ніж християн. Томуж, що Жиди живуть в гандлю, тримають коршми, бовти (склепи), позичають гроші на проценти, тож все мають діло з народом.

Русин ненавидить Жида з цілої душі, мерзять ся ним, а через те не хоче вірити, що Жида сотворив так само Бог і що він має також безсмертну душу. Тому як Жид умре, Русин не каже, що „Жид умер“, але „Жид іздох“ або гречнійше „Жид ізгиб“. Свою погорду до Жида тим ще показує Русин, що коли про нього говорить перед інтелігентним чоловіком, каже: перепрощую сесь (або: той) Жид. Задля такої погорди не каже Русин Жидови ніколи „ви“ лиш все „ти“, чого Жиди очевидно не любять, як се видно з слідуячого:

„Оден богатий Жид розказав домашнім собі челяди, аби його, особливо перед панами, „великоможним паном“ звала. Раз оден великий пан зайшов на ніч до сього жида. Жид, аби указав гостюви, ож який овін пан, кличе до хиж' старого собі вічаря і звідать ся ут нього: Што чинять віці, Федоре? Лежать, пан великоможний. У який час новий гість прийшов до Жида і овін знов кличе вічаря до хиж' і звідать ся, ож што чинять віці. Но сердитий вічарь тепер ото утповів: Казав ем ти уже, ти дурний..., ож лежать.

Коли Русин говорить про якого знакового Жида, не називає його по імені, але каже: тот Юда, тот Фараїон і т. др.

Мимо погорди і ненависти, якою Русин дивиться до Жида, не годен він жити без нього і у кождім ділі іде до нього не лиш за грішми, але і за порадою. З тої причини попадає цілковито у жидівські руки, бо Жид знає, як простодушного і легковірного Русина обманути. Жид, коли зичить гроші, не робить таких річий, як банки, але за те забезпечить свої гроші далеко ліпше, як який банк. Тому в кождім селі люди позадовжувані і ледво 2—3 найде ся таких, що Жидови не винні нічого. Однакож Жиди не живуть з самих позичок, якби можна думати, особливо тепер, коли повиходили дуже острі закони про лихву і коли жид боїть ся зичити, щоб не лиш проценту, але й цілковитої суми не утратити. Головні їх занятя — то дві річи: малі бовти і гандель спільною худобою. Коли Жид отворить малий бовт, любить, щоби у нього не за гроші, але за зерно і за яйця купували, бо се приносить йому найбільший дохід. Коли пр. продасть пачку тютюну за 4 крейцари, то не богато на тім зискає; колиж ту саму пачку продасть за 4 яйця, то зиск величезний, бо за них заплатить йому купець нераз 12 крейцарів. Най-

ліпше однакож виплачує ся Жидови гандель спільною худобою. Русин не годен купити собі корови або волів, але йому купує їх Жид. Він дає пр. 150 золотих за пару волів. Русин випасає їх, а коли ціна волів піде в гору, Жид продає їх. Як продасть, відчислює собі вложених 150 зл. а рештою ділить ся з Русином. Але рідко коли є й чим ділити ся, бо Русин набере у Жида на порційю, на хліб, на паленку і коли порахують ся, часто мусить ще Жидови доплачувати. Тепер коли Жид купить на пово воли на спілку, то вже до їх ціни вчисляє й попередній довг. Так веде ся діло кілька літ, а коли довг значно виросте, Жид не купує дальше худоби Русинові, але правотить його і часто забирає йому таким чином цілий ґрунт. Через те й не оден Жид, що в молодості рянде збирав, на старість тисячками обертає.

Коли Жид позичає гроші, то завсїгди на процент складаний. Зичить пр. Русин 1 золотий з застереженням, що має від нього тижнево платити 2 кр. проценту. Коли проценту не виплатить, по році мусить його платити від 2⁰⁴ золотого і т. д. Сім способом по десяти роках Жид числить свій ґешефт на сотки, по дваїцяти літах на тисячки. Скаже хтось: алеж острі закони не дозволяють на лихварство. То правда, але Русинові з законів тих нема ніякого хісна, а то з тої простої причини, що крім Жида йому ніхто не допоможе в нужді. Томуж якби він обвинив Жида перед судом о лихву, Жид програв би, але він більше не дістав би і крейцаря від жадного Жида, через що мусїв би в прикрім часі або з голоду або з студени згинути. Таке положене Русина буде знов доти, доки в кождім селі не буде заведена позичкова каса і деки Русин не буде могти і зимою мати заробок; без зарібку — мусить іти до Жида, коли йому хліб виїде, а ні за що другого купити.

Де що з устної літератури Русинів.

Між Русинами є дуже много сьніванок, казок, приповідок і т. ин. Сьніванки були вже печатані по кілька разів; казки ж і приповідки лиш в дуже маленькім числі. Я наводжу ту одну казку і кілька приповідок.

а) Уже не много било робити Нойови, аби ковчег готів бив: но чорт перерестанно нагваряв Нойову жону, оби ся позвідала от Ноя, ож де ходить. Жона звідувала ся, но Ной не хотїв новісти. Раз чорт принос у шкалубині із яйця паленки і сказав жоні Нойовів: Як Ной прийде домів, дай му сю паленку уняти, но так, оби не знав, ож што не, а тогди повість, куда ходить. Коли Ной прийшов із роботи, жона учинила так, як чорт казав і Ной духом уповів, ож ковчег ходить правити. На се

чорти так рознесли ковчег, ож і дві тріски не обостали у єдно. Коли Ной ішов назад на роботу і увидів, ож вшитко рознесеноє, почав дуже плакати. Но на се духом єден ангел прилетів ід ньому і каже: Иди ід тому пньови, із котрогось першу дошку урубав і бий го сяченим біггарьом, є на се чорти вшитко так ізкладуть, як переже било. І на коли се Ной учинив, чорти всі позбігали ся і вшитко так ізклали, як перше било.

б) Біг високо, царь далеко. Із чєстьов підем через сьвіт, а без чєсти анї до сусїд. Старїсть не радїсть. Із чужого коня лїзь серек бо-лота. Русин богатїй і пєс кудлатїй, ото собї братя. Ситїй голодному не вірїть. Што очима видить, руками не лишить. Пусти пса пуд стїл, а овїн улїзе на стїл. Не мож разом на двох коньох сїдїти. Вшитко єдно: хоть камїньом у голову, хоть головов у камїнь. Кидь єсь поїв сметану, поїж і дзер. На злодїу шапка горить. Не плювай у миску, із котрої їли. При-бери пня, дей му імя, і буде чоловік. Докїть сонце ізийде, роса очи уїсть. Може рости і шовкова трава, як мого коня не буде. Є коли красно ходїти, лиш коби у чїм. Єдиначок — шибєнячок. Любіме ся по братськи, а рахуйме ся по жидівськи. Не все тот їсть колач, кому ся пече. Де хлїб, та вода, там не є голода. Близь держ пса, кидь у вовка обїдуєш. Про ото махать пєс хвостом, бо хвіст не годен махати пєсом. Што дур-ному по розумї. Не сьмїй ся на погребї, тай не плач на свадьбі. Благое тєля двї корови усєє, а норовое і єдну не годно. Тяжка тайстра (турба) повна, порожня тяжша. Коби здоровля, грїхи будуть. І видра мудра, однакож і деруть. Який єсь ми розумнїй, а босий ходиш. Злодїї ми не брат, курва ми не сєстра. Не дай Боже із Івана пана. Не мала баба роботи, найшла собї клопоти. Баба з воза, спицям лекше. Научить бїда цонити, коли нічого ся хопати. Голий єсь ся уродив, а дурнїй умреш. Людїй доста, лиш чоловіка мало. У крутоє дерево кривїй клин бють. Горе тому дворови, де корова розказує волови. Добрий та дурнїй — ото собї братя. На голого дригота. Убогїй і із гори не годен бігти, а богатїй і у гору легко біжить. Дурного не ради, розумного не учи. На головї би другому кіля тєєєє. Не є села без болота. Много би го-ворити, а нішто слухати. Жона три угли пудпирать, а газда єден. Ішла би душа у царство, по грїхи не пуцауть. Жїнка краса, чортів престїл.

в) Приказка: Іде Іван і Гершко у варош. Раз лиш на пути Іван найшов золоту годинку. Гершко духом прискочив і каже: Ци так, Іване, ми оба найшли годинку? Ну, та най буде, ож єсєє у єдно найшли — каже му Іван. Коли ся дізнали, ож пан із сусїдного села спрятав го-динку, пішли до нього і угдали му її. Гершко навперед повів, ож хоть што дістануть у пана, чєсно ся подїлять і все лиш ото говорив Іванови,

оби мав розум. Но, Іване, каже пан, што хочеш ут мене за твою честь? Та, прошу ласки, 50 палиць; а що ми із Гершком у єдно найшли годинку, та і ділти ся маєме тим, што дістанеме. Най будуть ласкаві уперед удати Гершкови його половину. Гершко мусів лігати і дістає 25 палиць. Но, каже пан, теперь бери ти Іване свою честь. Я не мау ні жони, ні дітій, а Гершко має і жону і 7 дітій; за ото най будуть ласкаві і мою часть йому дати. Так і стало ся.

